

ks. Stanisław Dyk

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

standyk@kul.pl

 <https://orcid.org/0000-0001-7337-0035>

Udział świeckich w dziele ewangelizacji. Inspiracje Franciszka

 <https://doi.org/10.15633/ps.26202>

Ks. Stanisław Dyk – prof. dr hab., kierownik Katedry Homiletyki w Instytucie Nauk Teologicznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie.

Article history • Received: 19 Dec 2021 • Accepted: 15 Jan 2022 • Published: 30 Jun 2022

ISSN 1428-5673 (print) • **ISSN** 2391-6575 (online) • Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Abstrakt

Udział świeckich w dziele ewangelizacji. Inspiracje Franciszka

Dla Franciszka ewangelizacja jest kluczem do reformy Kościoła. Wierni świeccy zaś są ważnym i niemożliwym do zastąpienia podmiotem tego dzieła. Niniejsze opracowanie ukazuje wybrane inspiracje papieża odnoszące się do udziału laikatu we współczesnej ewangelizacji. W pierwszej części artykułu wskazano na eklezjologię papieża, która stoi u podstaw jego myśli dotyczącej misyjnego posłannictwa wiernych świeckich. Przedstawiono tu także konkretne przestrzenie ewangelizacji, w których Franciszek postrzega świeckich jako aktywne podmioty. Następnie omówiono dwa najbardziej oryginalne dla Franciszka wezwania, jak przestroga przed klerykalizmem oraz zachęta do realizacji synodalności Kościoła. W końcu ukazano nauczanie Franciszka w perspektywie realizacji prorockiej funkcji Kościoła. Skoncentrowano się tu na teologicznym i pastoralnym odczytaniu ustanowionej przez papieża posługi katechisty. Przeprowadzone analizy pozwoliły stwierdzić, że nauczanie Franciszka, dotyczące udziału świeckich w ewangelizacji, posiada wiele nowych akcentów. W pojmowaniu ewangelizacji obecny papież zachowuje jednak hermeneutykę ciągłości z nauką Soboru Watykańskiego II. Wezwania Franciszka mogą zdynamizować współczesną ewangelizację i przyczynić się do odnowy Kościoła.

Słowa kluczowe: ewangelizacja, Franciszek, świeccy, katechista

Abstract

The Participation of the Laity in the Work of Evangelization. Francis' Inspirations

For Francis, evangelization is the key to reforming the Church. The lay faithful, on the other hand, are an important and irreplaceable subject of this work. This study presents the Pope's selected inspirations regarding the participation of the laity in contemporary evangelization. The first part, of the article points to the Pope's ecclesiology, which underpins his thoughts concerning the missionary assignment of the lay faithful. It also presents specific areas of evangelization in which Francis sees the laity as active subjects. Next, two of Francis' original exhortations are discussed, namely, his warning against clericalism and an encouragement to implement the synodality of the Church. Finally, the teachings of Francis are presented in the perspective of fulfilling the Church's prophetic function. The focus here is on the theological and pastoral reading of the catechist's ministry established by the Pope. The analyzes showed that Francis' teaching on the participation of the laity in evangelization has many new accents. However, when understanding evangelization, the present pope maintains a hermeneutic continuity with the teachings of the Vatican Council. Francis' invocations can stimulate contemporary evangelization and contribute to the Church's renewal.

Keywords: Evangelization, Francis, laity, catechist

Sobór Watykański II wskazał na laikat jako na aktywny podmiot ewangelizacji¹. W zbawczej misji Kościoła wierni świeccy uzupełniają to, czego „brakuje ich braciom” (*Apostolicam actuositatem*, 10). Posiadają także swoją oryginalność i autonomiczność – każdemu z nich zostało powierzone „oryginalne, niezastąpione i ściśle osobiste zadanie” w życiu Kościoła². Myśli te zostały rozwinięte w nauczaniu obecnego papieża, dla którego ewangelizacja jest kluczem do reformy Kościoła, a laikat jej niezastępowalnym podmiotem. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie zarysu Franciszkowego spojrzenia na udział świeckich w ewangelizacji. Podkreślone zostaną oryginalne elementy nauczania papieża w tym względzie. W ostatniej części artykułu zaś omówione zostaną wskazania Franciszka, które mogą wpłynąć na realizację prorockiej funkcji Kościoła. Chodzić tu będzie głównie o teologiczne i pastoralne odczytanie ustanowionej przez papieża posługi katechisty.

Ewangelizację będziemy rozumieć tu szeroko, jako wszelkie działania prowadzące do udziału w misterium Chrystusa ogłoszonym w Ewangeli³. Mówiąc o wiernych świeckich zaś będziemy mieć na myśli tych wiernych (kobiety i mężczyźni), którzy nie są członkami stanu duchownego lub zakonnego. Patrząc od strony pozytywnej zaś będzie chodziło nam o ochrzczonych, „którzy wcieleni przez chrzest w Chrystusa, ustanowieni jako Lud Boży, stawszy się na swój sposób uczestnikami kapłańskiej, prorockiej i królewskiej misji Chrystusa, sprawują właściwe całemu ludowi posłannictwo w Kościele i w świecie” (*Lumen gentium*, 31).

1. Udział świeckich w ewangelizacji w świetle eklezjologii Franciszka

U podstaw nauki Franciszka o roli świeckich w ewangelizacji stoi jego eklezjologia. Na czoło wysuwa się w niej idea Kościoła jako Ludu Boże-

1 Por. Sobór Watykański II, *Lumen gentium*, 28, 31, 33; Sobór Watykański II, *Apostolicam actuositatem*, 1–2.

2 Jan Paweł II, *Christifideles laici*, 28.

3 Por. Paweł VI, *Evangelii nuntianti*, 59–73.

go. Franciszek podkreśla, że wszyscy wierni tworzą święty Lud Boży, to jest Kościół. Kościół według papieża to nie tylko instytucja, to nie tylko hierarchia, lecz lud jako całość i wszyscy jego członkowie są działającym podmiotem. Miejsce centralizmu Kościoła zajmuje zatem u Franciszka synodalność⁴. Zdaniem papieża, dla Kościoła komunii bardziej właściwą jest poziomość niż wertykalność. Franciszek rozumie Kościół jako lud będący w drodze do Boga, lud pielgrzymujący i ewangelizujący⁵. Owo pielgrzymowanie przez czas i historię zwraca uwagę na historyczną postać Kościoła, która z racji posłannictwa do ewangelizacji stale musi się zmieniać.

Wizja ta służy Franciszkowi do przywrócenia i postawienia w centrum podmiotowości wszystkich wierzących, na co – jak to zostało już wspomniane we wstępie – zwrócił uwagę już Sobór Watykański II (por. *Lumen gentium*, 9–17)⁶. Franciszek przypomina, że każdy członek Ludu Bożego na mocy otrzymanego chrztu „stał się uczniem i misjonarzem”⁷, że we wszystkich ochrzczonych „działa uświęcająca moc Ducha Świętego, pobudzająca do ewangelizowania”⁸, jak również to, że „lud cały czas ewangelizuje siebie”⁹. W Kościele zatem nikt nie może być jedynie biernym użytkownikiem czy też odbiorcą jakiejś „usługi”, lecz wszyscy wezwani są do bycia protagonistami ewangelizacji.

Stąd też Franciszek zachęca do aktywności świeckich we wszystkich, możliwych dla nich przestrzeniach ewangelizacji zaznaczając charakterystyczne dla siebie ujęcie lub wprowadzając *novum*. I tak, laikat może uczestniczyć w życiu Kościoła na różnych poziomach jego realizacji biorąc udział jako audytorzy i konsultorzy w synodach, radach i komisjach papieskich, Kościołów partykularnych, diecezjalnych i parafialnych¹⁰.

4 K. Glombik, Franciszek – kontrowersyjne nauczanie czy kontrowersyjna recepcja?, w: *Mosty, nie mury. 5 lat pontyfikatu Franciszka*, red. M. Lis, Opole 2018, s. 142–143.

5 Franciszek, *Evangelii gaudium*, 61.

6 Por. D. Gardocki, Misja Kościoła – niezwykła zwykłość nauczania papieża Franciszka, „Poznańskie Studia Teologiczne” 34 (2019), s. 111, 114.

7 Franciszek, *Evangelii gaudium*, 120.

8 Franciszek, *Evangelii gaudium*, 119.

9 Franciszek, *Evangelii gaudium*, 122.

10 Por. W. Śmigiel, Uczestnictwo wiernych świeckich w budowaniu Kościoła – Wspólnoty. Studium teologicznopastoralne w świetle nauczania Kościoła (1962–2009), Lublin 2010, s. 137–174.

Franciszek wzywa zatem wiernych świeckich do udziału w decyzyjnych gremiach w Kościele, jednak bez popadania w klerykalizację, która przekreśla właściwy im charyzmat. Franciszek położył akcent na to zagadnienie, ustanawiając w 2016 roku Dykasterię ds. Laikatu, Rodziny i Życia, która powstała z połączenia Papieskiej Rady Świeckich i Papieskiej Rady ds. Rodziny. Od pracowników tej dykasterii można oczekiwać nowych wytycznych, które by regulowały i inspirowały współczesne apostołstwo świeckich¹¹.

W świetle dotychczasowych wskazań Kościoła ewangelizacyjnym powołaniem świeckich jest także ożywianie i uświęcanie Kościoła poprzez życie indywidualne (dawanie świadectwa w rodzinie, życiu publicznym, polityce, gospodarce, życiu zawodowym, kulturze, budowaniu pokoju oraz ekologii) oraz zrzeszone w ruchach, wspólnotach i stowarzyszeniach eklesjalnych¹². Obecny papież odnosi się do tych sposobów ewangelizacji w wielu swoich dokumentach. Należy wskazać tu najpierw adhortację *Evangelii gaudium* – rozdział szósty pt. Społeczny wymiar ewangelizacji, w którym Franciszek zachęca do przełożenia Ewangelii na życie wspólnotowe i zaangażowanie na rzecz innych¹³. Intuicje te papież rozwija w kolejnych dokumentach na przykład w encyklikach *Laudato si'*, *Fratelli tutti* i adhortacjach: *Amoris laetitia*, *Gaudete et exultate*, *Christus vivit*. W każdym z nich Franciszek zachęca świeckich do uobecniania w świecie królestwa Bożego, wskazując, że ich wiara winna znaleźć odniesienie moralne, którego centrum stanowi miłość.

Od Soboru Watykańskiego II akcentuje się także udział świeckich w ewangelizacji wewnątrz Kościoła i poza nim poprzez uczestnictwo w realizacji funkcji prorockiej, kapłańskiej i królewskiej. Franciszek odnosi się także i do tych przestrzeni ewangelizacji przez świeckich. Jeśli chodzi o funkcję prorocką *novum* Franciszka jest ustanowienie posługi katechistów¹⁴, która ma być wyrazem misyjnej odpowiedzialności Kościoła¹⁵ za jego teraźniejszość. Papież podkreśla przy tym kompetencje

¹¹ Zob. J. Dyduch, Dykasteria do spraw Laikatu, Rodziny i Życia. Geneza, zadania i struktura, „*Annales Canonici*” 13 (2017), s. 57–71.

¹² W. Śmigiel, Uczestnictwo wiernych świeckich w budowaniu Kościoła–Wspólnoty, s. 175–239.

¹³ Franciszek, *Evangelii gaudium*, 176–258.

¹⁴ Zob. Franciszek, *Antiquum ministerium*.

¹⁵ Franciszek, *Antiquum ministerium*, 5.

świeckich powołanych do „duszpasterskiej posługi przekazywania wiary”¹⁶. W wymiarze funkcji kapłańskiej z kolei zaznaczyć należy dopuszczenie osób płci żeńskiej do posługi lektoratu i akolitu, w ustalonej i instytucjonalizowanej formie ze specjalnym mandatem¹⁷. Warto dodać, że w tym celu papież zmienił paragraf pierwszy kanonu 230 Kodeksu prawa kanonicznego. Powyższe decyzje Franciszek uzasadnia potrzebą ponownego odkrycia współodpowiedzialności świeckich w ewangelizacji Kościoła. W realizacji funkcji królewskiej zaś ważnym akcentem nauczania Franciszka jest „preferencyjna opcja na rzecz ubogich”¹⁸. Udział świeckich jest niezbędny w tym, aby Kościół nie ulegał koncentracji na sobie samym, lecz podjął „misję skoncentrowaną na Jezusie Chrystusie i zaangażował się na rzecz ubogich”¹⁹. Życie Kościoła wówczas wzrasta i staje się dojrzale²⁰.

2. Papieska przestroga przed klerykalizmem i wezwanie do drogi synodalnej

Według Franciszka tym, co może redukować aktywność ewangelizacyjną świeckich jest klerykalizm, przed którym papież często przestrzega. Ustanawiając posługę katechisty, papież przytacza wypowiedź soborową zawartą w Konstytucji dogmatycznej o Kościele: „Wiedzą mianowicie pasterze, iż nie po to ustanowieni zostali przez Chrystusa, aby całe zbawcze posłannictwo Kościoła w stosunku do świata wziąć na siebie samych, lecz że ich szacownym zadaniem jest tak sprawować opiekę pasterską nad wiernymi i tak uznawać ich posługi oraz charyzmaty, żeby wszyscy oni pracowali zgodnie, każdy na swój sposób, dla wspólnego dzieła (*Lumen gentium*, 30)”²¹. Klerykalizm budowany jest na niezrozumieniu istoty ewangelizacji, tożsamości kapłańskiej, czy redukcjonistycznego podejścia do idei świętości chrześcijańskiej. Klerykalizm jest zanegowaniem faktu, że Bóg wkroczył w historię Ludu

¹⁶ Franciszek, *Antiquum ministerium*, 6.

¹⁷ Zob. Franciszek, *Spiritus Domini*.

¹⁸ Franciszek, *Evangelii gaudium*, 199.

¹⁹ Franciszek, *Evangelii gaudium*, 97.

²⁰ Franciszek, *Evangelii gaudium*, 10. Por. A. A. Napiórkowski, *Wizja kościoła w ujęciu papieża Franciszka*, „*Studia Nauk Teologicznych*” 15 (2020), s. 39–41.

²¹ Franciszek, *Antiquum ministerium*, 11.

Bożego i postrzeganiem kapłana tak, jakby nie należał do Ludu Bożego. Wówczas pojmuje się kapłana jako pośrednika przed Bogiem, „człowieka Bożego”, który reprezentuje innych zwłaszcza w ramach kultu. Miejsce tak rozumianego kapłana jest zatem nie pomiędzy wspólnym i jemu powierzonym Ludem Bożym, lecz staje on wobec ludu jako osoba od niego oddzielona. Taki sposób patrzenia na kapłana jest prostą drogą ku temu, aby na niego scedować działania ewangelizacyjne. Utrwała to także – jak podkreśla Franciszek – wizerunek Kościoła podzielonego na dwie nieprzenikalne grupy: tych, którzy nauczają i tych, którzy słuchają, na przywódców i podwładnych²². Papież mówi także u o złym rozumieniu wybraństwa, a co za tym idzie o swego rodzaju wyłączności i przywilejach. Kapłaństwo służebne natomiast nie jest jakimś przywilejem stawiającym ponad innych, lecz jest ofiarowaniem siebie w darze dla wspólnoty. Czerpie ono ze świętości Jedyne Kapłana, która łączy się z Jego misją w świecie i ofiarą z własnego życia – Chrystus jest „Tym, którego Ojciec poświęcił i posłał na świat” (J 10, 36)²³.

Franciszek przypomina zatem, że to chrzest, a nie sakrament święceń jest głównym fundamentem tożsamości chrześcijańskiej i podstawą zaangażowania w ewangelizację. W charakterystyczny dla siebie sposób papież dodaje, że „nikt z nas nie został ochrzczony jako biskup czy kapłan”, a Duch Święty nie jest „własnością” hierarchii kościelnej²⁴. Zwolennicy klerykalizmu interesują się głównie tym, co oddziela kapłana od świeckich i od świata. Angażowanie świeckich do ewangelizacji pojmują zaś jako zagrożenie realizacji prawdziwej roli kapłana w Kościele. Klerykalizm, dzieląc Kościół sztywno na dwie grupy, osłabia jego ewangelizacyjną dynamikę. Papież wzywa zatem do zmniejszenia wzajemnej nieufności, do skracania dystansu pomiędzy duchowieństwem a świeckimi, do oderwania teologów od skupienia się na ich biurkach, a pasterzy od

²² Zob. F. Peloso, *Oltre il creclalismo (pretti, donne e laici nella Ciesa di Francesco)*, Roma 2020.

²³ Por. J. P. Cordes, „Chi manderò”. *Le radici della nuova evangelizzazione*, w: *Vino nuovo in oltri vecchi? Sfide pastorali e giuridiche della nuova evangelizzazione*, a cura di M. Graulich, J. Pudumai Doss, Città del Vaticano 2013, s. 45.

²⁴ Franciszek, *List poświęcony zaangażowaniu wiernych świeckich w życie publiczne*, 09.03.2016, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/listy/swiecy_spoleczenstwo_09032016.html (22.09.2021).

kurii i zakrystii, do słuchania ludu i koncentracji na ewangelizacyjnym celu Kościoła²⁵.

Swoistym antidotum na klerykalizm jest według Franciszka synodalność całego Ludu Bożego²⁶. Obecny papież pojmuje drogę synodalną jako podążanie razem wiernych świeckich, pasterzy, biskupa Rzymu oraz wsłuchiwanie się w głosy poszczególnych członków Kościoła. Definiując synodalność, Franciszek stwierdza, że jest ona

wzajemnym słuchaniem, przez które każdy może się czegoś nauczyć. Lud wierny, kolegium biskupów, biskup Rzymu: jeden wysłuchuje innych, a wszyscy wsłuchują się w Ducha Świętego. [...] Droga synodalna zaczyna się od słuchania ludu, który „uczestniczy także w prorockiej funkcji Chrystusa” [...]. Dalej droga synodu prowadzi przez słuchanie pasterzy. [...] Wreszcie, kulminacją drogi synodalnej jest słuchanie biskupa Rzymu, powołanego do wypowiadania się jako „Pasterz i Nauczyciel wszystkich chrześcijan” — nie w oparciu o swoje osobiste przekonania, ale jako najwyższy świadek *fides totius Ecclesiae*²⁷.

Synodalność „wskazuje na specyficzny *modus vivendi et operandi* Kościoła, Ludu Bożego, który przejawia się i realizuje w sposób konkretny jako komunია we wspólnym kroczeniu, w gromadzeniu się jako zgromadzenie i w czynnym uczestnictwie wszystkich jego członków w jego misji ewangelizacyjnej”²⁸.

W takiej perspektywie synodalność to nie — jak obawiają się niektórzy — demokratyzacja Kościoła, to nie suwerenność ludu, czy dyktat opinii publicznej, lecz droga do realizacji jednego, wielkiego Ludu Bożego.

²⁵ Por. Franciszek, *Evangelii gaudium*, 133.

²⁶ Por. J. Bujak, *Nauczanie papieża Franciszka o synodalności w kontekście współczesnej refleksji teologicznej i ekumenicznej*, „Collectanea Theologica” 9 (2021) nr 1, s. 57–59; A. A. Napiórkowski, *Wizja Kościoła w ujęciu papieża Franciszka*, s. 42. Zob. M. Brunini, *In cammino verso la sinodalità ecclesiale sospinti da papa Francesco*, „Rassegna di Teologia” 59 (2018), s. 419–440.

²⁷ Franciszek, *Przemówienie podczas uroczystości upamiętniającej 50. rocznicę ustanowienia Synodu Biskupów*, 17.10.2015, „L’Osservatore Romano” wyd. pol. 377 (2015) nr 11, s. 5.

²⁸ Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Synodalność w życiu i misji Kościoła*, 6, Rzym, 02.03.2018, <https://kongreskk.pl/2021/09/29/publikujemy-polskie-tlumaczenie-dokumentu-miedzynarodowej-komisji-teologicznej-synodalnosc-w-zyciu-i-misji-kosciola/> (08.10.2021).

Synodalność Ludu Bożego stanowi wyraz jedności w Kościele, który prowadzi Duch Święty²⁹. Punktem wyjścia decyzji podejmowanych na zgromadzeniach synodalnych nie są opinie jego uczestników, a wspólne odczytanie Objawienia. Przewodnictwo Ducha Świętego nie dotyczy bowiem tylko prezbiterów i biskupów. Wszyscy ochrzczeni uczestniczą w królewskiej, kapłańskiej i prorockiej funkcji Chrystusa. Poprzez żywą wiarę i przyłgnięcie do Zbawiciela Duch Święty wszystkich obdarza zmysłem wiary – *sensus fidei fidelium*. Stąd też potrzebny jest dynamizm wzajemnego słuchania, prowadzony na wszystkich poziomach Kościoła, angażujący cały Lud Boży. W takiej perspektywie również wszystkich członków Kościoła uznaje się za aktywne podmioty ewangelizacji. Według Franciszka synodalność jawi się więc jako niezbędna dla pobudzenia całego Ludu Bożego do gorliwości misyjnej³⁰.

3. Inspiracje Franciszka odnośnie do udziału świeckich w przepowiadaniu słowa Bożego

Bezpośrednie przełożenie na zaangażowanie świeckich w proces przepowiadania może mieć wezwanie Franciszka do podjęcia synodalności Kościoła. Drogę synodalności można zrealizować, angażując świeckich na przykład do przygotowania homilii czy kazania³¹. Przygotowując daną

²⁹ Kwestię tę wyjaśnia Dokument przygotowawczy XVI Zwyczajnego Zgromadzenia Ogólnego Synodu Biskupów: *Ku Kościołowi synodalnemu: komunია, uczestnictwo i misja*, Rzym 2021, <https://www.ekai.pl/dokumenty/dokument-przygotowawczy-xvi-zwyczajnego-zgromadzenia-ogolnego-synodu-biskupow-ku-kosciolowi-synodalnemu-komunia-uczestnictwo-i-misja/> (30.09.2021); Pasterze, ustanowieni przez Boga jako „autentyczni stróże, interpretatorzy i świadkowie wiary całego Kościoła” (16); „niech nie lękają się więc słuchania powierzonej im owczarni. Konsultacja Ludu Bożego nie oznacza przyjęcia w łonie Kościoła dynamiki demokracji opartej na zasadzie większości, ponieważ u podstaw uczestnictwa w każdym procesie synodalnym leży łączące wszystkich umiłowanie wspólnej misji ewangelizacyjnej, a nie reprezentowanie sprzecznych interesów. Innymi słowy, chodzi o proces eklezyjalny, który może mieć miejsce jedynie «w łonie wspólnoty zorganizowanej hierarchicznie»” (16). „To w owocnym powiązaniu *sensus fidei* Ludu Bożego z nauczycielską funkcją Pasterzy dokonuje się jednomyślna zgodność całego Kościoła w tej samej wierze” (14).

³⁰ J. Bujak, *Nauczanie papieża Franciszka o synodalności*, s. 60.

³¹ Na ten temat zob.: J. Twardy, *Aktualizacja słowa Bożego w kaznodziejstwie*, *Przemyśl* 2009, s. 251–254; M. Maciaczyk, *Kręgi biblijne jako propozycja współtwórczej roli parafian w przygotowaniu homilii*, „*Roczniki Teologiczne*” 72 (2015) z. 12, s. 191–204.

jednostkę przepowiadania, kapłan nie poprzestawałby wówczas jedynie na tym, że ze swojego punktu widzenia „kontempluje lud”³², „słucha go”³³, lecz oddałby ludowi realny głos. Nie może chodzić tu jednak jedynie o „narzędziowe” potraktowanie świeckich, czyli wykorzystanie ich głosu do tego, by odpowiedzieli konteksty, w które wbudować słowo Boże, aby pomogli dobrać odpowiedni – współczesny język homilii czy kazania lub w tym celu, by byli dla kaznodziei źródłem poznania ich egzystencjalnych problemów. Tu chodzi o to, aby oddać głos Duchowi Świętemu, który przez cały lud przemawia i całym ludem kieruje. Przypomnijmy, że słowo Boże nie jest w Kościele martwym depozytem, lecz rozwija się pod opieką Ducha Świętego, który „doprowadza wiernych do całej prawdy i sprawia, że słowo Chrystusa przebywa w nich obficie (por. Kol 3, 16)” (*Dei verbum*, 8). Także i wierni mają zmysł wiary, również i na nich słowo Boże oddziałuje w sposób żywy i skuteczny (por. Hbr 4, 12). Świeccy mogliby wnieść swój udział w przygotowanie homilii czy kazania na zasadzie „echa słowa”, które praktykowane jest w ramach celebracji wspólnot „Drogi Neokatechumenalnej”. Tym razem chodziłoby jedynie o etap przygotowania, a nie samej celebracji. To oczywiście nie niwelowałoby funkcji kapłana, dla którego przepowiadanie jest funkcją własną, jako pasterza i późniejszego celebransa.

Franciszek postawił mocny akcent na zaangażowaniu świeckich w realizację prorockiej funkcji Kościoła, naznaczając przede wszystkim posługę katechisty. Na podstawie papieskiego listu ustanawiającego tę posługę trudno jednak zdefiniować, w jakiej formie ma być ona realizowana. Franciszek sprecyzowanie tej kwestii pozostawia Konferencjom Biskupów, wzywając je „do rozeznania, jakie mogą być nowe wyrazy trwania w wierności Słowu Pana, by umożliwić dotarcie Jego Ewangelii do każdego stworzenia”³⁴ oraz do znalezienia „odpowiednich form [tej] służby”³⁵. Papież określa posługę katechisty mianem „duszpasterskiej posługi przekazywania wiary”³⁶. Spróbujemy dookreślić to stwierdzenie. Otóż wiadomo, że „przekazywanie wiary w Kościele” dokonuje się

³² Franciszek, *Evangelii gaudium*, 154.

³³ Franciszek, *Evangelii gaudium*, 171.

³⁴ Franciszek, *Antiquum ministerium*, 2.

³⁵ Por. Franciszek, *Antiquum ministerium*, 9.

³⁶ Por. Franciszek, *Antiquum ministerium*, 6.

poprzez posługę słowa Bożego (por. Rz 10,17), o czym wyraźnie przypominał Benedykt XVI: „Próg wiary można przekroczyć, kiedy głoszone jest słowo Boże”³⁷. Posługa słowa Bożego zaś – zgodnie ze stwierdzeniami Kodeksu prawa kanonicznego – realizuje się w dwóch przestrzeniach: przepowiadania i katechezy³⁸. Z papieskiego dokumentu wynikać może, że posługa katechisty odnosi się zarówno do katechezy, jak i do przepowiadania. Za jej odniesieniem do nauczania katechetycznego przemawiać może fakt, że Franciszek, odwołując się do świadectwa Nowego Testamentu, wskazuje na tych, którzy byli „nauczycielami”³⁹, parę razy mówi o „służbie na rzecz katechezy” i „nauczaniu katechetycznym”⁴⁰, o „służbie katechetycznej”⁴¹, czy o „odnowie katechezy”⁴². Z kolei za rozumieniem katechisty jako tego, kto przepowiada świadczy wezwanie do „bardziej bezpośredniej współpracy świeckich z apostołatem hierarchii w głoszeniu Ewangelii”⁴³, czy też stwierdzenie papieża, że katechista może przekazywać wiarę na wszystkich etapach ewangelizacji⁴⁴. Na odróżnienie posługi katechisty od dzieła katechezy Franciszek wskazuje również wtedy, gdy zachęca, aby katechiści „mieli już wcześniejsze doświadczenie katechezy”⁴⁵.

W tym miejscu warto zaznaczyć, że nieco mylącym jest zastosowanie w polskim tłumaczeniu papieskiego dokumentu terminu „katecheta” zamiast „katechista”. W ten sposób bowiem można odnieść wrażenie, że posługa ta dotyczy funkcjonujących w Polsce katechetów rozumia-

³⁷ Benedykt XVI, *Porta fidei*, 1.

³⁸ Te dwa wymiary posługiwania słowu Bożemu kodeks rozdziela i omawia w osobnych rozdziałach. Zob. Kodeks prawa kanonicznego, Poznań 2009, kan. 756–780. W instrukcji *Ecclesiae de Mysterio* (art. 2 § 1) odnajdujemy stwierdzenie: „Treścią tej posługi jest «kaznodziejstwo, katecheza i wszelkie nauczanie chrześcijańskie, w którym homilia liturgiczna winna mieć szczególne miejsce»” (Dokument Międzydykasterialny, Instrukcja o niektórych kwestiach dotyczących współpracy wiernych świeckich w ministerialnej posłudze kapłanów *Ecclesiae de Mysterio*, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 12 (1998), s. 80–84).

³⁹ Franciszek, *Antiquum ministerium*, 1–3.

⁴⁰ Franciszek, *Antiquum ministerium*, 3.

⁴¹ Franciszek, *Antiquum ministerium*, 5.

⁴² Franciszek, *Antiquum ministerium*, 4.

⁴³ Franciszek, *Antiquum ministerium*, 6.

⁴⁴ Franciszek, *Antiquum ministerium*, 6.

⁴⁵ Franciszek, *Antiquum ministerium*, 8.

nych popularnie jako nauczycieli religii w szkole, a dokument papieski jedynie sankcjonuje ich dzieło. Tymczasem punktu odniesienia tej posługi – co wyraźnie sugeruje Franciszek⁴⁶ – szukać należy bardziej u katechistów zaangażowanych w dzieło misyjnym, których Jan Paweł II wyraźnie odróżnia od katechetów⁴⁷, a których funkcje i powinności określa Kodeks prawa kanonicznego⁴⁸.

Ostatecznie to do poszczególnych Konferencji Biskupów należeć będzie konkretne określenie zadań katechisty tak, aby posługa ta urzeczywistniła się w *praxis* życia eklezjalnego. Jeśli jednak katechista zostanie określony jako ten, kto przepowiada, to wynikają z tego ważne wnioski dla nauczania homiletyki i kaznodziejstwa. Po pierwsze, katechiści – jak pisze Franciszek – powinni „posiadać odpowiednią w tym względzie metodologię i kreatywne narzędzia”⁴⁹, co zakłada konieczność formacji „biblijnej, teologicznej, duszpasterskiej i pedagogicznej”⁵⁰. Programy formacyjne katechistów winny zawierać zatem najważniejsze aspekty związane z realizacją funkcji przepowiadania, a w ośrodkach formacji powinni zostać zaangażowani wykwalifikowani homileci.

Po drugie, w stosunku do katechistów przestałyby być aktualne obwarowania związane z dopuszczaniem świeckich do głoszenia słowa Bożego. Dotychczas wierni świeccy mogli głosić słowo Boże w kościołach czy kaplicach (oratoriach) „zgodnie z przepisami wydanymi przez Konferencję Episkopatu i z zachowaniem kan. 767 § 1”, który mówi, że

46 „Posługi tego rodzaju z pozoru wydają się czymś nowym, ale w rzeczywistości zgadzają się z dawnymi doświadczeniami Kościoła na przestrzeni jego długich dziejów — posługi takie, jak np. katechistów, [...] są jak najbardziej korzystne w zakładaniu Kościoła, ożywianiu go i powiększaniu, a także mogą sprawić, że będzie on bardziej promieniował wokoło i dotrze do tych, którzy stoją z daleka” (Franciszek, *Antiquum ministerium*, 7).

47 „Katecheci działający na terenach misyjnych noszą całkiem odrębną nazwę: «katechistów» [...]. Bez nich nie byłyby pewnie powstałe kwitnące dziś Kościoły. Także przy wzroście różnych form służby kościelnej i pozakościelnej, posługa katechistów jest zawsze konieczna i posiada szczególne cechy: katechiści są pracownikami wyspecjalizowanymi, bezpośrednimi świadkami, niezastąpionymi ewangelizatorami, stanowiącymi podstawową siłę wspólnot chrześcijańskich” (Jan Paweł II, *Redemptoris missio*, 73).

48 Kodeks prawa kanonicznego, Poznań 1984, kan. 785 § 1.

49 Por. Franciszek, *Antiquum ministerium*, 5.

50 Por. Franciszek, *Antiquum ministerium*, 8–9.

„homilia [...] jest zarezerwowana kapłanowi lub diakonowi”⁵¹. Mogli być oni jednak dopuszczeni do przepowiadania pod pewnymi warunkami. Chodziło o sytuacje tzw. „konieczności Kościoła”, jak „sytuacja braku szafarzy wyświęconych” czy „trwała i obiektywna konieczność lub użyteczność”⁵². Należało przy tym pamiętać, „nie może to [...] stać się zwyczajną praktyką ani nie powinno uchodzić za wyraz autentycznej promocji laikatu”⁵³. Ponieważ świeccy w odniesieniu do przepowiadania nie mają prawa własnego, „jakie przysługuje biskupom, ani uprawnień, jakie mają kapłani lub diakoni”⁵⁴, potrzebowali oni zgody lub zezwolenia odpowiedniego przedstawiciela władzy kościelnej, co Kodeks wyraża w stwierdzeniu: „świeccy mogą zostać dopuszczeni – *admitti possunt laici*”⁵⁵. Instrukcja *Redemptionis sacramentum* zaś obwarowanie to precyzuje następująco: „Ponadto wszyscy powinni pamiętać, że władza na tego rodzaju zezwolenie należy do ordynariuszy miejsca i to jedynie jednorazowo (*ad actum*), nie zaś do innych, nawet prezbiterów lub diakonów”⁵⁶. Przypomnijmy, że pozwolenie do przepowiadania mogło do tej pory wynikać pośrednio z nadania urzędu w Kościele albo było ono bezpośrednio udzielane do określonych wydarzeń, było też terminowe lub bezterminowe⁵⁷. Poprzez ustanowienie posługi katechisty wybrani świeccy nie nabywaliby „praw własnych” do przepowiadania, lecz posiadając odpowiednie ku temu zdolności i powołanie uczestniczyliby ciągle we władzy należącej do osób wyświęconych. W stosunku do przepowiadania kapłanów posługa świeckich katechistów różniłaby się nie tylko stopniem, lecz co do istoty⁵⁸. Do pełnienia swej posługi katechizacji otrzymywaliby po prostu bezterminowe pozwolenie, zgodę lub upoważnienie. Franciszek mówi tu o „stałej służbie”: „Posługa ta jest [...] stałą

51 Kodeks prawa kanonicznego, kan. 767.

52 Por. Dokument Międzydykasterialny, *Ecclesiae de Mysterio*, art. 2 § 3–4.

53 Dokument Międzydykasterialny, *Ecclesiae de Mysterio*, art. 2 § 4.

54 Por. Dokument Międzydykasterialny, *Ecclesiae de Mysterio*, art. 2 § 3.

55 Kodeks prawa kanonicznego, kan. 766.

56 Kongregacja do spraw Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, Instrukcja *Redemptionis sacramentum*. O tym, co należy zachowywać, a czego unikać w związku z Najświętszą Eucharystią, 161, Poznań 2004.

57 Por. A. Domaszek, *Zdolność wiernych świeckich do przepowiadania Słowa Bożego*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 20 (2004), s. 118.

58 Por. Dokument Międzydykasterialny, *Ecclesiae de Mysterio*, art. 1 § 1.

służbą na rzecz Kościoła lokalnego, według potrzeb duszpasterskich rozeznaczanych przez Ordynariusza miejsca, ale wykonywaną na sposób świecki, zgodnie z samą naturą tejże posługi”⁵⁹. Jeśli więc katechistę określi się jako tego, kto przepowiada wówczas w stosunku do niego zostałyby zniesione obwarowania tzw. „konieczności” czy „użyteczności”. Nie byłoby też potrzeby każdorazowej zgody ordynariusza miejsca na wykonywanie ich posługi. Przypomnijmy, że przepowiadanie katechistów – podobnie jak obecnie wiernych świeckich przepowiadających za zgodą biskupa – nie miałoby charakteru prywatnego, lecz publiczny i oficjalny. Na marginesie warto dodać, że dotychczasowe dokumenty regulowały przepowiadanie świeckich jedynie w miejscach świętych (kościół, kaplica), co otwierało drogę do tego, że mogli oni przepowiadać poza tymi miejscami (nie ma tu bowiem zakazu ani regulacji), czyli „w domach prywatnych podczas spotkań modlitewnych, w trakcie procesji religijnych na placach i ulicach, drodze krzyżowej, ludowych nabożeństwach maryjnych i tak dalej”⁶⁰. Zdaniem niektórych kanonistów również i w takich miejscach przepowiadanie świeckich „obok przestrzegania norm biskupa diecezjalnego, domaga się ponadto zgody duszpasterza, który kieruje daną parafią czy grupą wiernych”⁶¹. Katechiści zatem nabieraliby stałego prawa również i do takiego przepowiadania.

Po trzecie, papież zaznacza, że katechiści będą mieć możliwość głoszenia słowa Bożego na wszystkich etapach procesu ewangelizacji

od pierwszego głoszenia, które wprowadza w kerygmat, przez nauczanie, które czyni świadomymi nowego życia w Chrystusie i przygotowuje w szczególności do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej, aż po formację stałą, która pozwala każdemu ochrzczoneму być zawsze gotowym „do obrony wobec każdego, kto domaga się od was uzasadnienia tej nadziei” (1 P 3, 15)”⁶².

59 Franciszek, *Antiquum ministerium*, 8.

60 A. Domasz, *Zdolność wiernych świeckich do przepowiadania Słowa Bożego*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 20 (2004), s. 118.

61 A. Domasz, *Zdolność wiernych świeckich do przepowiadania Słowa Bożego*, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 20 (2004), s. 119. Zob. T. Vanzetto, *Predicazione dei laici nelle chiese e negli oratori. Commento alle delibere CEI*, „Quaderni di Diritto Ecclesiale” 3 (1990) n. 1, s. 127–137.

62 Franciszek, *Antiquum ministerium*, 6.

Jeśli katechiści zostaliby uznani za przepowiadających, wówczas by mogli na sposób stały, oficjalny i publiczny realizować wiele form przepowiadania. I tak, stawaliby się aktywnym podmiotem przepowiadania w ramach misji ludowych czy w dziele nowej ewangelizacji, dla którego najbardziej właściwym typem jest kerygmat w sensie ścisłym. Katechiści mogliby należeć do zespołu prowadzącego rekolekcje, głosząc różnego rodzaju kazania lub realizując „nowe” lub „inne formy” przepowiadania⁶³, jednak z wyłączeniem homilii⁶⁴. Ich zaangażowanie dotyczyłoby podejmowania formacji wiary poprzez głoszenie kazań katechizmowych czy prowadzenie katechez sakramentalnych, zwłaszcza w czasie przygotowania do przyjęcia sakramentów inicjacji. Przekazywanie wiary mogłoby się dokonywać w czasie spotkań formacyjnych z młodymi. Katechiści przepowiadaliby w ramach różnego rodzaju nabożeństw czy spotkań modlitewnych. Mogliby głosić konferencje apologetyczne, które uzasadniają wiarę we współczesnej „globalizacyjnej kulturze”⁶⁵.

⁶³ Zob. Kodeks prawa kanonicznego, kan. 770.

⁶⁴ Zob. S. Dyk, Podmiot przepowiadania homilijnego w świetle współczesnych dokumentów Kościoła, „Kieleckie Studia Teologiczne” 8 (2009), s. 283–297. Co prawda Instrukcja Ecclesiae de Mysterio wskazuje na możliwość wygłoszenia homilii przez świeckich w niektórych przypadkach, poza Mszą Świętą „w sposób zgodny z prawem lub z przepisami liturgicznymi oraz przy zachowaniu klauzul w nich zawartych” (art. 3 § 4). W świetle innych dokumentów widać jednak, że chodzi tu jedynie o możliwość odczytania przez świeckich homilii wskazanej przez biskupa lub proboszcza podczas niedzielnego nabożeństwa słowa Bożego w sytuacji nieobecności kapłana (por. Święta Kongregacja Obrzędów, Instrukcja o należyтым wykonywaniu Konstytucji o świętej liturgii *Inter oecumenici*, „Acta Apostolicae Sedis” 56 (1964) nr 37; Kongregacja Kultu Bożego, Dyrektorium o celebracji niedzielnej pod nieobecność kapłana *Christi Ecclesiae*, „Notitiae” 24 (1988) nr 43) oraz o obrzęd chrztu dziecka wykonywany przez szafarza nadzwyczajnego, kiedy to ów świecki szafarz może wygłosić odpowiednie pouczenie znajdujące się w księdze Obrzędów chrztu dzieci. Por. Obrzędy chrztu dzieci dostosowane do zwyczajów diecezji polskich, 153, Katowice 2015. Widać zatem, że w wymienionych wyżej przypadkach chodzi jedynie o odczytanie homilii przez świeckich, których nie są oni autorami. Wypada się zgodzić z Henrykiem Sławińskim, który powołując się na zdanie niektórych kanonistów, twierdzi, że świeccy ze względu na doniosłość homilii nie mogą nigdy jej głosić podczas liturgii, co obejmuje całą działalność liturgiczną Kościoła, a więc wszystkie celebracje sakramentów, sakramentaliów, Liturgii godzin oraz słowa Bożego. Por. H. Sławiński, Podmiot przepowiadania słowa w liturgii, w: Liturgia i przepowiadanie, red. W. Przyczyna, Kraków 2010, s. 107–110.

⁶⁵ Por. Franciszek, *Antiquum ministerium*, 5.

Podejmując takie zadania, stawaliby się oficjalnymi podmiotami kościelnego przepowiadania w przestrzeni środków masowego przekazu.

Dodajmy w końcu, że uznanie katechistów za tych, którzy przepowiadają, byłoby ważne ze względów teologicznych. Wypada się bowiem zgodzić z Janem Dyduchem, że dotychczasowa kanoniczna „norma o głoszeniu słowa Bożego przez świeckich w kościołach posiada tyle zastrzeżeń, że praktycznie trudno tu mówić o współpracy w wykonywaniu posługi słowa”⁶⁶. Przy dotychczasowych ograniczeniach łatwo zapomnieć, iż misję prorockiej funkcji Kościoła hierarchia wykonuje wspólnie z laikatem. Nauczanie Franciszka przełamuje to podejście.

Zakończenie

Nauczanie Franciszka dotyczące udziału świeckich w ewangelizacji posiada wiele nowych akcentów, inspirowe, czasami wręcz prowokuje. Ujmując jego wypowiedzi całościowo, widać jednak, że papież zachowuje hermeneutykę ciągłości z nauką Soboru Watykańskiego II, który stwierdza: „choć niektórzy z woli Chrystusa ustanowieni są nauczycielami, szafarzami tajemnic i pasterzami dla innych, to jednak co do godności i wspólnego wszystkim wiernym działania na rzecz budowania Ciała Chrystusa, panuje wśród wszystkich prawdziwa równość” (*Lumen gentium*, 32). Wezwania Franciszka do aktywizacji laikatu rzeczywiście mogą zdynamizować współczesną ewangelizację i przyczynić się do odnowy Kościoła.

Realizacja tych wezwań wymaga jednak głębokiego rozeznania o charakterze teologicznym, pastoralnym i duchowym. W ewangelizacyjnej współpracy świeckich z duchownymi istnieje bowiem niebezpieczeństwo powstawania swego rodzaju napięć, które rodzą się na styku kompetencji, praw i zadań. Częstym zagrożeniem mogą być w tym względzie wspomniane przez Franciszka klerykalizm lub klerykalizacja świeckich. Warto wówczas pamiętać, że pomiędzy kapłaństwem wspólnym a urzędowym istnieją istotowe i kanoniczne różnice. One jednak nie dzielą, lecz harmonizują i jednoczą Kościół. Nauczanie obecnego papieża nie niweluje tych różnic, lecz uczy postawy kolegialności i dialogu,

66 J. Dyduch, *Obowiązki i prawa wiernych świeckich w prawodawstwie soborowym*, Kraków 1985, s. 135.

współpracy w budowaniu Kościoła oraz sprawowania władzy w duchu miłości i służby.

Bibliografia

Benedykt XVI, *Porta fidei*.

Brunini, In cammino verso la sinodalità ecclesiale sospinti da papa Francesco, „Rassegna di Teologia” 59 (2018), s. 419–440.

Bujak J., Nauczanie papieża Franciszka o synodalności w kontekście współczesnej refleksji teologicznej i ekumenicznej, „Collectanea Theologica” 9 (2021) nr 1, s. 51–76.

Cordes J. P., „Chi manderò”. Le radici della nuova evangelizzazione, w: *Vino nuovo in oltri vecchi? Sfide pastorali e giuridiche della nuova evangelizzazione*, a cura di M. Graulich, J. Pudumai Doss, Città del Vaticano 2013, s. 39–60.

Dokument Międzydykasterialny, Instrukcja o niektórych kwestiach dotyczących współpracy wiernych świeckich w ministerialnej posłudze kapłanów Ecclesiae de Mysterio, „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 12 (1998), s. 80–84.

Dokument przygotowawczy XVI Zwyczajnego Zgromadzenia Ogólnego Synodu Biskupów, Ku Kościołowi synodalnemu: komunია, uczestnictwo i misja, Rzym 2021, <https://www.ekai.pl/dokumenty/dokument-przygotowawczy-xvi-zwyczajnego-zgromadzenia-ogolnego-synodu-biskupow-ku-kosciolowi-synodalnemu-komunia-uczestnictwo-i-misja/> (30.09.2021).

Domaszk A., Zdolność wiernych świeckich do przepowiadania Słowa Bożego, „Seminare. Poszukiwania naukowe” 20 (2004), s. 111–133.

Dyduch J., Dykasteria ds. Laikatu, Rodziny i Życia. Geneza, zadania i struktura, „Annales Canonici” 13 (2017), s. 57–71.

Dyduch J., *Obowiązki i prawa wiernych świeckich w prawodawstwie soborowym*, Kraków 1985.

Dyk S., Podmiot przepowiadania homilijnego w świetle współczesnych dokumentów Kościoła, „Kieleckie Studia Teologiczne” 8 (2009), s. 283–297.

Franciszek, *Amoris laetitia*.

Franciszek, *Antiquum ministerium*.

Franciszek, *Christus vivit*.

Franciszek, *Evangelii gaudium*.

Franciszek, *Fratelli tutti*.

Franciszek, *Gaudete et exultate*.

Franciszek, *Laudato si'*.

Franciszek, *Spiritus Domini*.

Franciszek, List poświęcony zaangażowaniu wiernych świeckich w życie publiczne, 09.03.2016, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/listy/swiecy_spoleczenstwo_09032016.html (22.09.2021).

Franciszek, Przemówienie podczas uroczystości upamiętniającej 50. rocznicę ustanowienia Synodu Biskupów (17.10.2015), „L'Osservatore Romano” wyd. pol. 377 (2015) nr 11, s. 5–7.

Gardocki D., Misja Kościoła – niezwykła zwykłość nauczania papieża Franciszka, „Poznańskie Studia Teologiczne” 34 (2019), s. 107–129.

Glombik K., Franciszek – kontrowersyjne nauczanie czy kontrowersyjna recepcja?, w: *Mosty, nie mury. 5 lat pontyfikatu Franciszka*, red. M. Lis, Opole 2018, s. 131–149.

Jan Paweł II, *Christifideles laici*.

Jan Paweł II, *Redemptoris missio*.

Kodeks prawa kanonicznego, Poznań 2009.

Kongregacja do spraw Kultu Bożego, Dyrektorium o celebracji niedzielnej pod nieobecność kapłana *Christi Ecclesia*, „Notitiae” 24 (1988), s. 366–378.

Kongregacja do spraw Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, Instrukcja *Redemptionis sacramentum*. O tym, co należy zachowywać, a czego unikać w związku z Najświętszą Eucharystią, Poznań 2004.

Maciaczyk M., Kręgi biblijne jako propozycja współtwórczej roli parafian w przygotowaniu homilii, „Roczniki Teologiczne” 72 (2015) z. 12, s. 191–204.

Międzynarodowa Komisja Teologiczna, Synodalność w życiu i misji Kościoła, 6, Rzym, 02.03.2018, <https://kongreskk.pl/2021/09/29/publikujemy-polskie-tlumaczenie-dokumentu-miedzynarodowej-komisji-teologicznej-synodalnosc-w-zyciu-i-misji-kosciola/> (08.10.2021).

Napiórkowski A. A., Wizja kościoła w ujęciu papieża Franciszka, „Studia Nauk Teologicznych” 15 (2020), s. 33–57.

Obrzędy chrztu dzieci: dostosowane do zwyczajów diecezji polskich, Katowice 2015.

- Peloso F., *Oltre il crelicalismo (pretti, donne e laici nella Ciesa di Francesco)*, Roma 2020.
- Sławiński H., Podmiot przepowiadania słowa w liturgii, w: *Liturgia i przepowiadanie*, red. W. Przyczyna, Kraków 2010, s. 93–112.
- Śmigiel W., *Uczestnictwo wiernych świeckich w budowaniu Kościoła–Wspólnoty. Studium teologicznopastoralne w świetle nauczania Kościoła (1962–2009)*, Lublin 2010.
- Święta Kongregacja Obrzędów, Instrukcja o należytych wykonywaniu Konstytucji o świętej liturgii *Inter oecumenici*, „*Acta Apostolicae Sedis*” 56 (1964), s. 877–900.
- Twardy J., *Aktualizacja słowa Bożego w kaznodziejstwie*, Przemyśl 2009.
- Vanzetto T., *Predicazione dei laici nelle chiese e negli oratori. Commento alle delibere CEI*, „*Quaderni di Diritto Ecclesiale*” 3 (1990) n. 1, s. 127–137.

